

Administrowanie kościołów podmiejskich przez kolegium wikariuszy kolegiackich nie opierało się, jak chce Autor (s. 117), tylko na dawnej tradycji; z chwilą bowiem afiliacji kościoła św. Wojciecha został on prawie przekazany pod pieczę duszpasterską kolegium²⁸. Zastrzeżenia co do charakteru i osobowości biskupa Sołtyka wysunął nie „tylko ostatnio Mackiewicz“ (s. 120 przyp. 20), uczynił to bowiem 50 lat wcześniej znawca tego okresu W. Kconopczyński²⁹.

Mimo tych zastrzeżeń *Sądecka kolegiata* jest pozycją o swoich wartościach; jest to bowiem jedyna z nowszych prac w języku polskim na temat kolegiów wikariuszy na ziemiach Polski przedrozbiorowej, napisana jednakże z punktu historycznoprawnego. Publikację wydano starannie, zaostrzając ją w szereg dobrze dobranych ilustracji. Piękna czcionka i papier, jak również korekta stanowią dodatnią stroną książki (na s. 120 cyt. 19 jest podwójny; drugiemu nie dano dokumentacji, a raczej jest ona pod nr 20, nie posiada jej natomiast nr 20).

Ks. Bolesław Kumor

„Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum“. Opus periodicum cura monachorum eiusdem Ordinis, tertio quoque mense prodiens. Annus I Romae, 1934 — XX (1958).

Kwartalnik ten jest wydawany przez zreformowaną gałąź cystersów — Zakon Ścisłej Obserwacji — przez trapistów. Pierwszy zeszyt ukazał się w 1934 roku i bez przerwy wychodzi do dnia dzisiejszego.

W przedmowie Redakcji wyraźnie podkreślono zasadniczy cel pisma: ma ono służyć zakonowi, mnożyć dobro przez wzmocnienie jedności wewnętrznej. Dzięki temu w początkowych zeszytach przeważające miejsce zajęły informacje o sprawach aktualnych poszczególnych klasztorów, omówienia stosunków ze Stolicą Apostolską, sprawozdania z misji na Dalekim Wschodzie, nekrologi i, na użytek zakony, informacje bibliograficzne prowadzone w charakterze recenzji. Dla rozwinięcia świadomości instytucjonalnej trapistów, „Collectanea“ wprowadziły jednocześnie artykuły o treści historycznej, świadomie zresztą nie pretendując do ich naukowego charakteru.

Jednakże zawartość dalszych tomów „Collectanea“ zdaje się świadczyć o wyraźnej ewolucji pisma ku zagadnieniom historyczno-naukowym (od 1937 roku pismo wychodzi w objętości 5 arkuszy druku). Powoli rozbudowuje się dział recenzji, sygnalizujących najnowsze ujęcia naukowe. Podniósł

²⁸ B. Kumor, *Przenoszenie...*

²⁹ *Do charakterystyki biskupa Sołtyka*, „Kwartalnik Historyczny“, 24 (1910) 468—494.

się naukowy walor rozpraw historycznych dostarczanych przez specjalistów rozmaitych dziedzin historii i historii Kościoła. Od 1955 roku wyłączono z „Collectanea“ kroniki opactw drukując je osobno w postaci dodatków. Wprowadzono dział B-Documentation, zawierający wykaz prac o tematyce kościelno-cysterskiej. Od 1956 roku kwartalnik wychodzi w nowej szacie graficznej. Artykuły są drukowane w różnych językach.

Wyrosłe z cysterskiego partykularza zakonnego „Collectanea“ interesują obecnie badaczy historii Kościoła na całym świecie dzięki wysokiemu poziomowi zamieszczanych tam artykułów historycznych i rzetelnej informacji bibliograficznej. Stanowią też obecnie równorzędny z „Analecta“ głos w dyskusjach naukowych nad dziejami cysterskimi.

Wśród problemów, którym poświęcono miejsce w „Collectanea“ w pewnym porządku chronologicznym należy wyodrębnić sprawę benedyktyńskiego pochodzenia reguły cysterskiej.

Z okazji 1400-lecia śmierci św. Benedykta z Nursji ukazało się kilka interesujących artykułów, m. in. Camille Hontoir, *Le texte de la Règle de Saint Benoît et sa place dans la Littérature Cistercienne* (Coll. IX (1947) 199—205). Autor omawia w dużym skrócie historiografię reguły św. Benedykta do XVIII wieku włącznie. André Fracheboud, *De Saint Benoît de Nursie saint Thomas d'Aquin. Peut-on parler d'une philosophie de la Règle Benedictine?* (ibid., s. 177—198), Gerard Haverbeque, *L'Humilité d'après Saint Benoît* (ibid., s. 39—48, 225—230, 317—327; X (1948) 173—183, 273—277; XI (1949) 18—23; XII (1950) 17—25; XIII (1951) 98—107). Anselme de Bail, *La Paternité de Saint Benoît sur l'Ordre de Cîteaux* (ibid., s. 110—130), Jean-Baptiste Chautard, *La Règle de Saint-Benoît illustrée par Saint Bernard* (Coll. I (1934) 7—20, 65—84), Vincent Hermans, *De novitiatu in Regula S. Benedicti et in Libro Consuetudinum Ordinis Cisterciensis*¹ (Coll. IX (1947) 142—152), Edmond Mikkers, *Les „Annotationes in Regulam S. Benedicti“ par le P. Michel Ange de Simone* (Coll. XI (1949) 24—40).

Pierwszy numer „Collectanea“ ukazał się w 800 lat po śmierci Stefana Hardinga. Zamieszczono w nim cenną *La Bibliographie de S. Etienne Harding, 3e Abbé de Cîteaux* (Coll. I (1934) 56—64) dającą przegląd aktualnego stanu badań oraz wykaz źródeł do życia i działalności Stefana Hardinga, zamieszczono ponadto artykuł: Aleksis Presse, *Saint Etienne Harding* (ibid., s. 21—30, 85—94). Skromną listę prac na ten temat zamyka Hugh Talbot, *An Unpublished Letter of St. Stephen* (Coll. III (1936) 66—69).

Znakomita większość interesujących nas artykułów dotyczy początku zakonu cysterskiego i osób związanych z jego powstaniem: Séraphin Lenssen, *Saint Robert Fondateur de Cîteaux* (Coll. IV (1937) 2—16, 81—96, 161—177, 241—253); Fernand Delahaye, *Un Moine, Saint Robert, fondateur de Cîteaux* (Coll. XIV (1952) 83—106), Anselme Dimier, *A propos de la*

¹ Por. V. Hermans, *De novitiatu in Ordine Benedictino-Cisterciensi et in Jure Communi usque ad annum 1335* („Analecta“, III (1947) 1—110).

Charte de Charité, Cîteaux et Chalais (Coll. VIII (1946) 241—256); Robert Pourtoit, *Un nouveau texte de la Charte de Charité* (ibid., s. 3—9), ostatnie jest przedrukiem odkrytej przez J. Turka w 1942 roku *Karty Miłości*. W tym samym czasie bratnie „*Collectanea*” publikowały opracowane krytycznie przez J. Turka teksty *Karty Miłości* i *Instituta*. Na tej podstawie mogła się toczyć dyskusja nad pierwotnym charakterem instytucji cysterskiej. Podjął ją na łamach „*Collectanea*” Jean A. Lefèvre, *La véritable Carta Caritatis primitive et son évolution* (XIV (1954) 5—29); tenże, *La véritable Constitution Cistercienne de 1119* (ibid., s. 77—104); tenże, *A propos de la composition des Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* (ibid., s. 152—182), oraz tenże, *Pour une nouvelle édition des Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* (ibid., s. 241—266). Dalszą serię artykułów na ten temat J. A. Lefèvre ogłosił w 1955 roku: *Un texte inconnu de l'Exordium Cistercii et de la Summa Carte Caritatis dans le ms. Melun 55* (Coll. XVII (1955) (265—271); *Les traditions manuscrites des Usus Conversorum de Cîteaux* (ibid., s. 11—39); *L'évolution des Usus Conversorum de Cîteaux* (ibid., s. 65—97). W rozważaniach swoich J. A. Lefèvre dochodzi do innych niż J. Turk wniosków. Próbę pewnego podsumowania polemiki daje Jean Baptista van Damme, *Auteur des origines cisterciennes* (Coll. XX (1958) 37—60, 153—168, 374—390).

Obok artykułów, w „*Collectanea*” publikowane są opracowane krytycznie teksty źródeł oraz informacje o zawartości poszczególnych bibliotek klasztornych: Séraphin Lenssen, *Correction du Ménologe ou Nouveau Ménologe* (Coll. XI (1949) 128—150, 240—257); André Vilmart, *L'Ancienne Bibliothèque de Clairvaux* (ibid., s. 101—127, 301—319); Bernard Jacqueline, *Le Décret de Gratien à l'Abbaye de Clairvaux* (Coll. XIV (1952) 259—264); *Cistercian manuscripts in England* (ibid., s. 208—212, 265—277); Camille Hontoir, *L'Abbaye d'Alcobaça* (ibid., s. 284—292); tenże, *En souvenir de l'abbaye des Dunes* (Coll. XIII (1951) 220—226, 294—301, XIV (1953) 125—132); Jean Leclercq, *Anciennes Sentences monastiques* (ibid., s. 117—124); John Morson, *A newly Found Bernardine Manuscript* (Coll. XVI (1954) 30—34); tenże, *Texts in a Bernardine Manuscript at Mount-Saint-Bernard Abbey* (ibid., s. 214—221); Severin Grill, *Nachtrag zum Handschriftenverzeichnis der Stiftsbibliothek Heiligenkreuz* (Coll. XII (1950) 49—56); Didier, *Une lettre inédite de Garnier de Rochefort* (Coll. XVIII (1956) 190—198); *Une Bulle sur le Jubilé concernant les cisterciens (R. 1500)* (Coll. XII (1950) 1—4); Colomban Bock, *La Bulle „Gerentes ad vos” de Martin V* (Coll. XIII (1951) 1—17, 197—205); Hugh Talbot, *Un Sermon inédit de Jean de Ford* (Coll. VII (1940) 36—45).

Wśród problemów, którym uwagę poświęca większość badaczy zakonu cysterskiego, pierwszorzędne znaczenie posiada osoba, działalność i wpływ w ówczesnym chrześcijaństwie, świętego Bernarda z Clairvaux. Znaczenie badań nad św. Bernardem jest wielostronne, tak dla historii Kościoła, jak

i analizy historii formacji zakonnej cystersów. Momentem, który dał okazję do podsumowania stanu badań nad św. Bernardem była rocznica 800-lecia jego śmierci w 1953 roku. „Collectanea“ poświęciły św. Bernardowi cały piętnasty tom. Wśród rozpraw tam zamieszczonych należy zasygnalizować interesującą i dla badań polskich pracę jednego z lepszych znawców zagadnień cysterskich, Anselma Dimier, *Saint Bernard fondateur de Monastères* (Coll. XV (1953) 45—60, 130—139, XVI (1954) 122—128, 192—203); ponadto, szereg prac i krytycznie opracowanych źródeł rozrzuconych w innych tomach: John Morson, *The Life of S. Bernard: Manuscripts and recensions* (Coll. XIX (1957) s. 50—60); Hugh Talbot, *Une lettre de Saint Bernard inconnue* (Coll. III (1936) 130—135); Irénée Vallery-Radot, *La lettre à Robert* (Coll. XV (1953) 17—25, 104—113); Bruno S. James, *The Personality of Saint Bernard revealed in his Letters* (Coll. XIV (1952) 30—34); André Fracheboud, *La lettre 174e de Saint Bernard et les divers facteurs du développement dogmatique* (Coll. XVII (1955) 186—200); Corneille Half-lants, *Le Cantique des Cantiques de Saint Bernard* (Coll. XV (1953) 250—294); Clair Morrison, *An amorphous Amalgam: The „Vita secunda S. Bernardi“ by Alan of Flanders* (Coll. XVIII (1956) 21—26).

Zagadnienie prawa cysterskiego zostało omówione w gruntownej rozprawie Colombana Bocka, *Les codifications du Droit Cistercien*² (Coll. IX (1947) 249—252, 341—350, X (1948) 118—127, 278—290, XI (1949) 151—166, 334—352, XII (1950) 101—117, 161—175, XIV (1952) 4—29, 191—207, XVI (1954) 266—283, XVII (1955) 159—185, 253—264, XVIII (1956) 28—41).

W interesujący sposób potraktowano sprawy sztuki cysterskiej w artykułach: André Fracheboud, *Saint Bernard est-il seul dans son attitude face aux oeuvres d'art* (Coll. XV (1953) 113—130); oraz Anselme Dimier, *Saint Etienne Harding et ses idées sur l'Art* (Coll. IV (1937) 178—193).

W dniach od 12 VII do 14 VIII 1957 r. odbyła się w Poitiers sesja naukowa Centre d'Etudes Supérieures de civilisation médiévale poświęcona sprawom sztuki cysterskiej. M. in. Marcel Aubert wygłosił odczyt o początkach architektury cysterskiej we Francji (Coll. XIX (1957) 394—397). Heraldykę cysterską omawiają autorzy: Anselme Dimier, *Ars Signorum Cisterciensium* (Coll. V (1938) 165—186), Maur Cocheril, *Sceaux et Blasons* (Coll. XIV (1952) 161—177), oraz A. Dimier i M. Cocheril, *Les plus beaux blasons de l'Armorial cistercien* (Coll. XVIII (1956) 151—157, 333—339, XIX (1957) 44—49, 183—188, 324—330, 385—390, XX (1958) 61—66, 169—174, 259—262, 391—395).

Szereg cennych materiałowo rozpraw ukazało się w związku z dyskusją nad kalendarzem i liturgią cysterską. M. in. Séraphin Lenssen, *Aperçu historique sur la vénération des Saints Cisterciens dans l'Ordre de Cîteaux* (Coll. VI (1939) 7—35, 167—195, 261—275, VII (1945) 73—94, VIII (1946)

² Por. Coloman Bock, *Les Cisterciens et l'étude du droit*, „Analecta“, VII (1951) 1—31.

127—160); *Litaniae Sanctorum Villariensium* (Coll. X (1948) 300—303); Séraphin Lenssen, *Le Calendrier des Saints cisterciens* (ibid., 261—272); Bernard Backaert, *L'évolution du Calendrier cistercien* (Coll. XII (1950) 81—94, 307—316, XIII (1951) 108—127), Vincent Hermans, *L'Année liturgique Cistercienne* (Coll. XIV (1952) 44—51), Roger Damien, *La Réforme du Calendrier cistercien* (Coll. XIX (1957) 97—113), Nivard Renaud, *Les livres Liturgiques Cisterciens* (Coll. III (1936) s. 130—135, IV (1937) 97—106, VI (1939) 36—43, 288, V (1938) 113—122).

Brewiarza cysterskiego dotyczą artykuły: Albéric Dubois, *Le Bréviaire Cistercien manuscrit 2028 de Bruxelles* (Coll. XIV (1952) 107—116), Robert Pourtoit, *Un bréviaire cistercien du temps de S. Etienne Harding* (Coll. XX (1958) 80). Podobnie cennych materiałów dostarcza praca Bernarda Kaula, *Le Psautier cistercien* (Coll. X (1948) 83—106, XII (1950) 118—130, XIII (1951) 257—272).

Powyższe omówienie „Collectanea“ nie pretenduje do wyczerpania całości problemów i materiałów zawartych w tym piśmie. Zwrócono tu uwagę na pewne grupy problemów będących przedmiotem wielu rozpraw. Pozostaje duża ilość ciekawych ze względu na ujęcie i dokumentację artykułów poświęconych szczegółowym kwestiom. Celem omówienia było jedynie zwrócenie uwagi na „Collectanea“, niezbędne obok „Analecta“ w warsztacie historyka cystersów.

Józefa Zawadzka

David Knowles, *The prospects of medieval Studies. An inaugural lecture delivered on 29. October 1947, Cambridge 1947.*

Profesor historii średniowiecznej na Uniwersytecie w Cambridge Benedyktyn Dom Knowles jest autorem szeregu dzieł poświęconych historii monastycyzmu angielskiego. Jest to autorytet ogólnie uznawany, jeden z niewątpliwych szczytów angielskiej współczesnej historiografii. Przy okazji objęcia katedry uniwersyteckiej w Cambridge w roku 1947 Dom Knowles wygłosił odczyt o studiach nad średniowieczem. Podkreślając wielki ich rozmach w ostatnich paru dziesiątkach lat — Knowles postuluje studia pokazujące łączność pomiędzy średniowieczem a czasami nowożytnymi, wyjaśniające jak odbyło się przejmowanie tradycji i jak ją przekształcano. Dziś nie można zgodzić się z poglądem jakoby wiek XV stanowił rodzaj łodzi łączącej dwie odrębne epoki, posiadamy świadomość, że wieki XVI i XVII są dziećmi średniowiecza. Musimy jednak zbadać to szczegółowo. Stwierdzenie, że angielscy uczeni wiedzą zbyt mało o historii europejskiej przed Reformacją prowadzi do postulowania szerokich badań i — świeżego zupełnie dotarcia do źródeł tego okresu. Brak nam krytycznych nowoczesnych wydań listów i pism Abelarda, dzieł Piotra Venera-